

УДК 343.8

ЧЕЧИН М.Ю.

**ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ
ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

Стаття присвячена розгляду правової бази, що регулює процес отримання засудженими до позбавлення волі формальної освіти. Виокремлено основні проблемні моменти, що перешкоджають безперервності освіти. Наголошується на відсутності цілеспрямованої діяльності Міністерства юстиції щодо створення умов для навчання засуджених і отримання ними освіти.

Ключові слова: позбавлення волі, освіта засуджених, виправлення, ресоціалізація, професійна освіта.

Статья посвящена рассмотрению правовой базы, регулирующей процесс получения осужденными к лишению свободы формального образования. Выделены основные проблемные моменты, препятствующие непрерывности образования. Отмечается отсутствие целенаправленной деятельности Министерства юстиции по созданию условий для обучения осужденных и получения ими образования.

Ключевые слова: лишение свободы, образование осужденных, исправление, ресоциализация, профессиональное образование.

The article devoted to existing legal framework governing the process of getting sentenced to imprisonment of formal education. Thesis there is determined the main problem areas that impede the continuity of education. It is noted the lack of focus of the Ministry of Justice to create the conditions for education of prisoners and obtain their education.

Key words: prison, sentenced education, correction, re-socialization, professional education.

Вступ. Засудження особи до покарання у виді позбавлення волі свідчить про наявність у неї певної соціальної девіації, на виправлення якої і має бути спрямовано відбування покарання. Освіта в колонії має бути рушійним чинником виправлення. КВК України закріплює лише декілька видів освіти, які забезпечуються або до яких повинні мати доступ засуджені в період відбування покарання у виді позбавлення волі. Так, ст. 107 КВК України веде мову про формальне право засуджених одержувати освіту відповідно до законодавства про освіту, не визначаючи ні механізмів, ні процедури його реалізації. Ст. 126 цього Кодексу, яка, хоч і має назву «Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі», фактично є банкетною, відсилаючи до норм спеціальних законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» і «Про професійно-технічну освіту» та порядку, встановленого Кабінетом Міністрів України. Водночас можна стверджувати, що засудженим має гарантуватися доступ винятково до тих видів освітньої діяльності, які поєднані з отриманням певного рівня освіти та видачею диплому державного зразка.

Питання освіти засуджених зазвичай розглядається як певний елемент системи виховного впливу. За час незалежності до цього питання зверталась велика кількість дослідників, таких як К.А. Автухов, А.П. Гель, Т.А. Денисова, О.Г. Колб, О.В. Лисодед, В.П. Олло, А.Х. Степанюк, С.В. Сюр, О.В. Таволжанський, В.М. Трубников, С.В. Хуторна, І.С. Яковець та ін. Однак більшість публікацій вказаних авторів мала прикладний характер. У статті ми спробуємо розглянути детальніше особливості законодавчого закріплення процедури отримання формальної освіти засуджених до позбавлення волі.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд окремих питань правового регулювання формальної освіти засуджених до позбавлення волі.

Результати дослідження. Поряд із визначеною у КВК України формою освіти засуджених практика забезпечення освіти громадян як в Україні, так і в інших державах вказує на існування й

© ЧЕЧИН М.Ю. – аспірант (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України)

інших її форм. Так, у Меморандумі безперервної освіти Комісії Європейського Союзу від 30 жовтня 2000 р. визначено три види освітньої діяльності, такі як формальна освіта, що передбачає видачу загальнознаного диплома або атестата; неформальна освіта, яка зазвичай не супроводжується видачею документа, здобувається в освітніх установах або громадських організаціях, клубах, гуртках, а також у процесі індивідуальних занять із репетитором чи тренером; інформальна освіта, що являє собою індивідуальну пізнавальну діяльність, яка супроводжує повсякденне життя і не обов'язково є цілеспрямованою [1]. Більшість науковців прийняли запропоновану в Меморандумі класифікацію, але при цьому уточнили й детальніше опрацювали типологію освіти. Так, зокрема, С. Овчаренко вважає, що формальна освіта – це державна система початкової, середньої та вищої освіти і підвищення кваліфікації фахівців, що має затверджені програми і терміни навчання. Її здобувають зазвичай у спеціально створених умовах (закладах), і цей процес контролюється державою. Є певні критерії відбору учасників освітнього процесу, спеціальні вимоги до підготовки кадрів, що провадять освітню діяльність, визначені часові рамки тривалості кожного етапу. Навчальні заклади цієї системи надають «освітні кваліфікації» – посвідчення, атестати, сертифікати, дипломи, титули, що засвідчують набуття певного рівня знань, умінь, навичок, підтверджене оцінкою, що виставляється за загальноприйнятими критеріями [2].

Передбачені ст. 107 та ст. 126 КВК України види освіти, що можуть здобуватися засудженими до позбавлення волі, належать до категорії «формальна освіта». Фахівці відзначають, що загальноосвітнє та професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню та полягає в тому, що воно не тільки дає систему знань про закономірності розвитку природи і суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й чинить безпосередній виховний вплив на засуджених. Навчання нероздільно пов'язане з вихованням. Давно відомо, що неможливо навчати, не виховуючи, і виховувати, не навчаючи. Під впливом навчання змінюється свідомість засуджених, їхні переконання, нахили, звички, поведінка тощо. У процесі навчання їм прищеплюються такі позитивні якості, як дисциплінованість, цілеспрямованість, уміння раціонально використовувати свій час та долати перешкоди, почуття відповідальності за свою поведінку та вчинки, поважне ставлення до інших. Чим вищий загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим швидше та якісніше вони опанують виробничу професію, тим ефективнішою буде їх праця. Крім цього, за допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджений отримує певні знання та навички в галузі тієї чи іншої спеціальності, що сприятиме його соціальній адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [3, с. 97–98].

Згідно із твердженням ДПтС України значення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання полягає і в тому, що, надаючи можливість засудженим навчатися за рахунок держави та набувати певних професій, заохочуючи при цьому їх бажання навчатися, держава тим самим виявляє турботу про майбутнє засуджених, що свідчить, своєю чергою, про гуманізм кримінально-виконавчої політики нашої держави [4].

Відповідно до Закону України «Про освіту» освітні програми поділяються на загальноосвітні та професійні. Загальноосвітні програми спрямовані на вирішення завдань формування загальної культури особистості, адаптації її до життя у суспільстві, на створення основи для усвідомленого вибору та засвоєння професійних освітніх програм, а професійні – на підготовку спеціалістів відповідної кваліфікації. Обов'язковий мінімум змісту кожної основної освітньої програми встановлюється відповідним державним освітнім стандартом.

Згідно з частиною 2 ст. 125 КВК України засудженим, які бажають підвищувати свій загальноосвітній рівень, незалежно від віку створюються умови для самоосвіти, надається можливість навчання в загальноосвітніх навчальних закладах колоній. Загальноосвітнє навчання організовується у спеціально створюваних при установах виконання покарань загальноосвітніх школах трьох ступенів та консультативних пунктах, забезпечених відповідним обладнанням, штатом учителів, який очолюється директором (призначається за погодженням з органами виконання покарань). Засуджені, які навчаються в них, підручниками, зошитами та письмовим приладдям забезпечуються безоплатно. Контроль за відвідуванням школи засудженими та їхньою успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем.

В установах виконання покарань також здійснюється два види професійного навчання засуджених: а) навчання у професійно-технічних центрах; б) навчання на виробництві установи.

Такі центри є державними професійно-технічними навчальними закладами першого або другого атестаційного рівня, що здійснюють первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників із числа осіб, засуджених до позбавлення волі. Центр створюється, реорганізовується та ліквідується спільним рішенням Міністерства освіти і науки України або ін-

шого центрального органу виконавчої влади та ДПТС України. Головним завданням Центру є забезпечення реалізації права засуджених на здобуття професії відповідно до їхнього покликання, інтересів і здібностей з метою поліпшення адаптації після звільнення з місць позбавлення волі та задоволення потреб установи виконання покарань і ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах.

Міністерство освіти і науки України, управління освіти і науки обласних державних адміністрацій надають організаційну, консультативну, методичну допомогу та здійснюють контроль за діяльністю щодо забезпечення організації навчального процесу відповідно до нормативно-правових актів у галузі професійно-технічної освіти з урахуванням особливостей функціонування установ. Фахівці у сфері професійної освіти виокремлюють такі основні аспекти, що повинні бути реалізовані під час формування професійної компетентності слухачів у системі професійно-технічної освіти закладів виконання покарання, як:

- ранній початок ресоціалізації правопорушника;
- супровід засудженого у професійно-технічних закладах на основі розробки індивідуального плану дій, який передбачає формування професіоналізму та відповідальності;
- реалізація викладачами концепції «поетапного плану дій» у формуванні професійної компетентності під час навчання засуджених у системі професійно-технічної освіти закладів виконання покарання;
- формування відповідальності та професійної компетентності, що вибудовується конкретно відповідно до індивідуальних можливостей кожного засудженого;
- процес персонального «руху» особистості у досягненні відповідальності та професійної компетентності, який постійно переглядається, аналізується та коригується залежно від обставин;
- підготовка до самостійного життя після звільнення із пенітенціарних установ на основі цілеспрямованого формування соціальної компетентності та ґрунтовних професійних умінь і навичок в обраній робітничій спеціальності [5, с. 34].

Однак наскільки процедури створюють таку можливість?

Стаття 126 КВК України встановлює порядок організації та здійснення загальноосвітнього та професійно-технічного навчання. Детальніше ці питання врегульовані спільними наказами Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України від 10 червня 2014 р. № 691/897/5 «Про затвердження Порядку організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» та від 19 грудня 2013 р. № 1794/2691/5 «Про затвердження Положення про навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу».

Дані Положення встановлюють порядок реалізації конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на здобуття базової та повної загальної середньої освіти у вечірніх (змінних) школах (далі – ЗОНЗ), що створюються при установах кримінально-виконавчої системи, та здійснення первинної професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників.

Зокрема, за поданням територіальних органів управління ДПТС України та згідно з відповідним рішенням органів місцевого самоврядування або місцевих органів виконавчої влади для надання освітніх послуг особам, які засуджені до позбавлення волі, та неповнолітнім ув'язненим за загальноосвітніми навчальними закладами комунальної форми власності можуть закріплюватися установи виконання покарань та слідчі ізолятори. Закріплення установ за загальноосвітніми навчальними закладами здійснюється без створення окремої юридичної особи або відокремленого підрозділу відповідно до Положення про освітній округ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777.

Створення, реорганізація та ліквідація ЗОНЗ при установах здійснюються органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади і територіальними органами управління ДПТС України відповідно до вимог Законів України «Про загальну середню освіту», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації», постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 року № 228 «Про порядок створення, реорганізації і ліквідації навчально-виховних закладів».

Відповідно до рішення засновників та враховуючи потреби засуджених до позбавлення волі і неповнолітніх ув'язнених у здобутті базової та повної загальної середньої освіти, кількість осіб, які виявили бажання навчатися, ЗОНЗ при установах можуть створюватися як вечірні (змінні) школи, навчально-консультативні пункти, класи (групи) з вечірньою (заочною, дистанційною) формою навчання тощо.

ЗОНЗ при установі діє на підставі статуту, що розробляється відповідно до Цивільного кодексу України, Законів України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня

2010 року № 778 та інших нормативно-правових актів і затверджується засновниками в установленому порядку.

Організація діяльності та навчально-виховного процесу в ЗОНЗ при установах здійснюється відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778, Положення про вечірню (змінну) школу, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 4 липня 2005 р. № 397, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 15 липня 2005 р. за № 758/11038 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 21 вересня 2011 р. № 1093).

Зарахування засуджених до позбавлення волі та неповнолітніх ув'язнених до ЗОНЗ при установі здійснюється на підставі особистої заяви, свідоцтва про базову загальну середню освіту або табеля успішності про закінчення відповідного класу, а в разі їх відсутності – на основі атестації, проведеної відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 778, та Положення про державну підсумкову атестацію учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 18 лютого 2008 р. № 94, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 27 лютого 2008 р. за № 151/14842 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2009 р. № 1151).

Навчально-виховний процес у ЗОНЗ при установі здійснюється за груповою та індивідуальною формами навчання. Контингент учнів у ЗОНЗ при установі визначається на початку кожного семестру і затверджується наказом директора ЗОНЗ та начальника установи. У разі потреби зміни до наказу можуть вноситися протягом семестру. Мова навчання у ЗОНЗ при установі визначається відповідно до Конституції України і законодавства України про мови. Структура навчального року (тривалість навчальних занять, поділ на чверті, семестри) та режим роботи встановлюються директором ЗОНЗ у межах часу, передбаченого робочим навчальним планом, за погодженням із відповідним органом управління освітою. Розклад уроків складається відповідно до робочого навчального плану закладу з дотриманням педагогічних, санітарно-гігієнічних та режимних вимог і затверджується директором ЗОНЗ за погодженням з начальником установи.

Відповідно до частини другої ст. 126 КВК України на період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується, харчування надається безоплатно.

Інший заклад для здобуття освіти – Навчальний центр при кримінально-виконавчій установі закритого типу – є державним професійно-технічним навчальним закладом другого атестаційного рівня, що забезпечує реалізацію потреб засуджених у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями відповідно до їх покликання, інтересів, здібностей, стану здоров'я, а також їх перепідготовку та підвищення кваліфікації. Основним завданням Центру є формування у засуджених професійних умінь і навичок, необхідних для виконання певної роботи чи групи робіт. Центр у своїй діяльності керується Конституцією України, Кримінально-виконавчим кодексом України, Законами України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», Положенням про професійно-технічний навчальний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. № 1240, Положенням про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 30 травня 2006 р. № 419, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 15 червня 2006 р. за № 711/12585, іншими актами, які регулюють відносини у сфері освіти.

Формально засуджені можуть отримати вищу освіту, навчаючись за дистанційною формою навчання згідно з Положенням про дистанційне навчання, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 25 квітня 2013 р., зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. № 703/23235. Дистанційне навчання – це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі. Основною формою організації навчального процесу за дистанційною формою є самостійна робота.

Адміністрація установ виконання покарань усебічно сприяє загальноосвітньому, професійно-технічному та дистанційному навчанню засуджених, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників та посібників. Загальноосвітнє, професійно-технічне та дистанційне навчання засуджених заохочується і враховується у визначенні ступеня їхнього виправлення. Педагогічні працівники загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів надають допомогу адміністрації колонії в соціально-виховній роботі із засудженими.

Однак наведені нормативні положення навряд чи створюють необхідні передумови для доступності освіти для всіх засуджених. За даними ДПтСУ станом на 1 червня 2016 р. у сфері управ-

лінія цієї служби перебуває 148 установ, а освіту засуджених забезпечують 37 вечірніх (середніх) шкіл, 68 класів (груп) з вечірньою формою навчання та 22 навчально-консультаційні пункти (всього 127 закладів). Тобто такі освітні підрозділи існують далеко не у всіх установах. Водночас під час обрання конкретної установи, де має відбуватися засуджений, як це передбачено Інструкцією про порядок розподілу, направлення та переведення для відбування покарання осіб, засуджених до позбавлення волі, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 лютого 2012 р. № 222/5, потреба засудженого в отриманні освіти чи продовженні навчання не є критерієм, що враховується у його направленні до конкретної установи. Звідси здобуття загальної освіти нагадує своєрідну рулетку – якщо особі «пощастить», то вона матиме можливість навчання. До речі, неможливість отримання середньої освіти (а точніше – відсутність документу про таку освіту) стає перешкодою і для її продовження – такі особи не можуть навчатися ані в професійно-технічних училищах, ані у технікумах чи вищих навчальних закладах.

Ст. 93 КВК України передбачає, що засуджений до позбавлення волі відбуває весь строк покарання в одній виправній чи виховній колонії, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до його місця проживання до засудження або місця постійного проживання родичів засудженого. Переведення засудженого для подальшого відбування покарання з однієї виправної чи виховної колонії до іншої допускається за виняткових обставин, які перешкоджають подальшому перебуванню засудженого в цій виправній чи виховній колонії. Тобто, потрапивши до установи, в якій немає загальноосвітньої школи, засуджений до кінця строку позбавлений можливості реалізувати право на освіту. Водночас серед підстав, за якими проводиться переведення особи до іншої колонії, бажання навчатися також не значиться.

Висновки. У підсумку все це вказує на відсутність цілеспрямованої діяльності Міністерства юстиції щодо створення умов для навчання засуджених і отримання ними освіти. Особливо гостро названа проблема постає з огляду на значну чисельність осіб, які до потрапляння в місця позбавлення волі не здобули мінімального освітнього рівня. Ми не можемо підтримати оптимістичної позиції колишньої ДПТС України щодо нібито суттєвого скорочення засуджених, які не мають загальної середньої освіти. Названа служба посилається на те, що в 2012/2013 навчальному році у виправних колоніях утримувалося понад 14,6 тис. засуджених, які не мали повної загальної середньої освіти. На протипагу вказаним показникам представники вказують, що у 2015 р. таких осіб було близько 8 тис. [6]. Однак до уваги не береться, що у 2012–2013 рр. загальна чисельність засуджених становила близько 180 тис. осіб, тоді як у 2015 р. цей показник скоротився до 70 тис. засуджених. Тобто, незважаючи на прогресивні показники в абсолютних величинах, у відсотковому відношенні число осіб, які не мають загальної середньої освіти, до інших засуджених лише збільшується (з 8,1% до 11,42%).

З урахуванням загального числа засуджених, які не мають загальної освіти, доцільно було б забезпечити функціонування шкіл всього у 20 установах виконання покарань, куди і варто було б направляти цю категорію порушників. Це дасть змогу економно витратити наявні обмежені ресурси та створити позитивне освітнє середовище в конкретних установах.

Список використаних джерел:

1. Меморандум неперервного образования Европейского Союза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/decl_education.shtml
2. Овчаренко С.Г. Неформальна освіта – необхідний елемент сучасної освітньої системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dialog.lviv.ua/files/champions-final-conference.pdf>. – Загол. з екрану.
3. Кримінально-виконавче право України [Текст] : курс лекцій / Г.С. Семаков, А.П. Гель ; МАУП. – Київ : МАУП, 2000. – 196 с.
4. Виправлення та ресоціалізація засуджених – основні засоби. На прикладі Качанівської виправної колонії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/659991>
5. Олло В.П. Характеристика організації діяльності пенітенціарного навчального закладу системи професійно-технічної освіти / В.П. Олло // Науковий вісник нац. університету біоресурсів і природокористування України. – 2013. – № 192, ч. 2: Педагогіка. Психологія. Філософія. – С. 30–37.
6. В апараті ДПТС України підсумували стан організації навчання для засуджених у підпорядкованих установах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/ode/en/control/ode/en/publish/printable_article/783678.jsessionid=2B78B37CC0258F251058973A53056AEE.